

Ю. А. Дем'янчук

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР: ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ ДО ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті зроблена спроба розглянути протиріччя пострадянського простору, які з одного боку викликані розпадом СРСР та утворенням пострадянського простору, а з іншого – сприяють новим інтеграційним процесам на цій території. Зроблено аналіз природи тих інтеграційних процесів, які з'явилися на пострадянському просторі. Автором було відмічено, що лідерами інтеграції можна вважати Росію, Казахстан, Білорусь. Названо ряд причин низької ефективності поточного інтеграційного процесу пострадянського простору, серед яких чимало роль відіграє боротьба за радянську спадщину. З одного боку, США та їх союзники в Європі, на Близькому і Середньому Сході прагнуть залучити держави СНД у сферу свого впливу, з іншого – Росія намагається зберегти традиційну присутність у колишніх союзних республіках. Автор дійшов висновку, що Україна, Росія і Білорусь можуть активно і повинні взаємовигідно розвиватися.

Ключові слова: глобалізація, інтеграційний процес, пострадянський простір

Глобалізація у світовій економіці протікає паралельно з регіоналізацією шляхом створення різноманітних за формою інтеграційних утворень. Досвід інтеграційних взаємодій на пострадянському просторі свідчить про нестабільний та різнорівневий характер цих об'єднань, які є результатом слабого макроекономічного управління національних економік у взаємодії з світовою економікою та потребує детального вивчення, а також розробки алгоритму подальшої взаємодії економік цих держав.

Вчені зверталися до різних аспектів означеної проблеми. Вагомий внесок в обґрунтування необхідності введення терміну «пострадянський простір» внесли праці таких науковців, як В. Єгоров, А. Єрмолаєв і А. Прусаускас. У працях В. Дергачова, Л. Ночевкінної та С. Ознобичева розглянуті основні проблеми глобалізації пострадянського простору. А. Гусев, А. Петров, С. Юрченко обґрунтували напрям та проблеми протікання інтеграційних процесів пострадянського простору.

В економічній науці проведено чимало досліджень з проблем світового господарства, зовнішньоекономічних зв'язків, регіональних об'єднань. Однак нові напрями інтеграційних процесів на пострадянському просторі висунули і нові проблеми, які потребують вивчення та вирішення в умовах швидкоплинної геополітичної ситуації. Перехід національних економік до ринкових відносин господарювання потребує і перегляду підходів до системи їхнього управління на макrorівні. Метою цієї статті є аналіз економічних тенденцій інтеграційних процесів, що відбуваються на території колишнього СРСР, як одного зі способів глобалізації пострадянського простору у світову економіку.

Нами зокрема залучено джерела, які знаходяться у відкритому доступу. Треба відмітити, що в офіційних документах сьогодні надається перевага оцінці високої закритості інтеграційного процесу пострадянського простору, доказом чого є відсутність систематичного моніторингу інтеграційного процесу, неможливість відшукати у вільному доступі інформацію з цієї тематики й якій можна довіряти. Можна згадати також недостатню інформативність сайтів багатьох інтеграційних організацій, де міститься нормативна документація, але відсутня оперативна інформація, що пояснюється низькою ефективністю роботи цих організацій, недостатньо обґрунтованого та зваженого аналізу й економічних розрахунків доцільності тих чи інших інтеграційних процесів.

Економічний розвиток країн в період глобалізації супроводжується створенням інтеграційних об'єднань

держав, результатом діяльності яких є поступова узгодженість національно-державних та загальнорегіональних цілей країн, які входять до їхнього складу. Все це сприяє підвищенню конкурентоспроможності цих держав та поступової глобалізації в світову економіку.

Глобалізація – об'єктивний процес у сучасних міжнародних відносинах, вища стадія інтернаціоналізації або взаємодії національних господарств на світовому ринку. Погляди на виникнення глобалізації є дискусійними: 1) історики розглядають цей процес як один з етапів розвитку капіталізму; 2) економісти ведуть відлік від транснаціоналізації фінансових ринків; 3) політологи роблять натиск на розповсюдження демократичних інститутів; 4) культурологи зв'язують прояву глобалізації з вестернацією культури, включаючи американську експансію [1, 64].

В якості суб'єкта глобалізації виступає регіоналізація, що має потужний кумулятивний ефект формування світових геоелектронічних полюсів. Прослідкувати взаємодію цих процесів можна на прикладі пострадянського простору.

Пострадянський простір – це сукупність незалежних держав, які з'явилися в результаті розпаду Радянського Союзу у 1991 р. і розпочали суверенний політичний курс. Аналізуючи природу терміна «пострадянський простір» слід відзначити, що він був запропонований А. Прусаускасом у статті «СНГ як постколониальне пространство», опублікованій 7 лютого 1992 р. в «Независимой газете» [2]. Інший вчений, доктор історичних наук, заступник директора інституту держав СНД В. Єгоров, вважав необхідність введення такого терміну «в зв'язи з необхідністю осмислення протиріччя, меняючоїся реальності, потенційно спосібної придбати свойства аттрактора или, наоборот, раствориться в глобальном «цивилизационном котле» [3]. Протилежну думку висловив один з британських політиків – Д. Мілібанд, заявивши, що «Советский Союз больше не существует, постсоветского пространства больше нет. Существует новая карта Восточной Европы, с новыми границами» [4].

Узагальнюючи висновки вчених та політиків, можна відмітити, що сьогодні діють два протилежні погляди щодо цивілізаційного єднання пострадянського простору та впливу цього фактору на ефективність інтеграційних процесів. Перший визнає той факт, що історично склалася цивілізаційна та культурна спільнота усіх народів, які населяли територію Російської імперії, а потім Радянського Союзу; інший – що вся територія СРСР в цивілізаційному контексті була вкрай неоднорідна, адже існували різні економіко-географічні центри привабливання [5, 229–235].

На наш погляд, сьогодні пострадянський простір існує як певна спілка економічних, торгових, соціальних, політичних, культурних та інших зв'язків між країнами, що входили до складу СРСР. Не можна не погодитися з думкою директора Національного інституту стратегічних досліджень А. Єрмолаєва, який досить точно визначив сутність проблеми пострадянського простору: «Советский Союз – это не просто государственное образование, а государственно-цивилизационное образование. Осколки общей цивилизации не в состоянии отделиться или изолироваться друг от друга за столь короткий с исторической точки зрения срок» [6].

Процес розпаду СРСР став результатом глобалізації, доказом чого є той факт, що раніше економіка функціонувала у замкненому просторі, за правилами внутрішнього ринку, незалежно від того, що відбувається в інших державах, але в певний момент це стало неможливим. Кордони, які були штучно створені

на території пострадянського простору, не витримали тиску ззовні.

Існування міжнародно-політичних складових процесу глобалізації, пов'язані з різною швидкістю розвитку країн та з наявністю різних акцентів такого розвитку. Ці фактори важко упорядкувати, оскільки вони вкрай різнопланові, хоча можна виділити ті з них, які сприяють нерівномірності розвитку країн пострадянського простору:

- різниця в рівні забезпеченості власними паливно-енергетичними та іншими видами стратегічних ресурсів;
 - різна адаптація національних економік до вимог світового ринку;
 - відмінність у напрямках реформування економік, що обумовлено особливостями державної політики країн;
 - різниця у соціально-економічному розвитку країн.
- Усередині держав, найбільш підлеглих впливу глобалізації, відбуваються процеси трансформації політичних структур. Слабшають традиційні партії. Населення стає відкритішим до зовнішнього інформаційного та політичного впливу, з'являється більше можливостей до самовираження, в т. ч. культурно-національного. Одночасно суспільства стають уразливішими для зовнішніх ідеологічних маніпуляцій, виникаючих ірраціональних політичних мод. Сукупність цих факторів призвела до того, що важко відчуті нові негативні наслідки незалежності економік після розпаду Радянського Союзу, а у свідомості колишніх країн, які входили до його складу, закріпилася думка, що альтернативою інтеграції може бути тільки втрата політичного суверенітету.

Міжнародно-політична складова процесу глобалізації цілком очевидно сприяє прагненню до утворення декількох світових центрів. Так, за останні роки «боротьба за радянську спадщину» набула характеру жорсткого протиборства. Провідними центрами інтеграції, навколо яких зосереджені зусилля держав пострадянського простору, виступають Росія, прагнучи зберегти традиційну присутність в колишніх союзних республіках [7], ЄС, США та їх союзники на Близькому та Середньому Сході, які прагнуть залучити держави СНД до сфер свого впливу. Між ними розгорнулася досить активна конкурентна боротьба за масштаби інтеграції [10]. Тому інтеграційні процеси в пострадянському просторі протікають своєрідно та мають подвійний характер з різними (навіть протилежними) векторами напрямку. Один із цих векторів спрямований на об'єднання з Росією, створені нею або неофіційно направлені на неї. Серед таких об'єднань Союз Росії і Білорусі, ЄврАзЕС, ЄП, ОДКБ. Інший спрямований, образно кажучи, на «дружбу держав» проти Росії. Такі організації створюються без участі Росії і серед них можна виділити на сьогодні тільки одну більш помітну – ГУАМ.

На теперішній час двигуном інтеграційних процесів пострадянського простору експерти вважають економічну складову (зона вільної торгівлі, митний союз, тарифи, ринок праці), але у структурі інтеграційного процесу країн пострадянського простору є й інші складові: політична – узгодження стратегічних інтересів, законотворча діяльність; соціальна – сімейні відносини, трудова міграція тощо; виробнича – промислові, транспортні, енергетичні аспекти; фінансова – інвестиційний клімат, ринок капіталу; колективна безпека – боротьба з організованою злочинністю, наркотрафіком, військово-технічна співпраця, боротьба з тероризмом, спільна охорона кордонів; культурна – мовний простір, культурний обмін; наука і освіта [8].

Сьогодні в інтеграційний процес залучені всі держави, які розташовані на пострадянському просторі. Першим масштабним об'єднанням, яке виникло відразу після розпаду СРСР, стала Співдружність Незалежних Держав – регіональна міжнародна організація (міжнародний договір), функції якої – регулювати відносини співпраці між державами, які раніше входили до складу СРСР. СНД не являє собою наддержавну будову, функціонує на добровільній основі [9] та має переважно формальний характер.

Аналізуючи інші інтеграційні об'єднання пострадянського простору, можна відмітити, що теперішній стан інтеграційних процесів на пострадянському просторі не відповідає національним інтересам держав – учасників Співдружності Незалежних Держав, Євразійської Економічної Спільноти (ЄврАзЕС), Союзної Держави (СД), Єдиного економічного простору (ЄЄП), Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), Центрально-азіатської співпраці (ЦАС).

Даючи оцінку ефективності інтеграційних процесів пострадянського простору можна відмітити й відсутність значущих результатів, а також їх формальний характер, що сприяє появі напрямів інтеграції на папері та відсутності їх практичної реалізації. Якщо кілька років тому мали перевагу багатосторонні угоди, то нині спостерігається зсув інтеграційної активності до двосторонньої основи. Ступінь затягування в інтеграційний процес різна. Так, лідерами інтеграції експерти вважають Росію, Казахстан та Білорусь. В опозиції до інтеграційного процесу (блокування створення наддержавних структур) часто виступає Україна, надаючи особливої уваги своєму суверенітету.

Лідером з інтеграційних ініціатив на пострадянському просторі є Росія. Однак, аналізуючи російські універсальні інтеграційні підходи, можна відзначити, що вони припустимі не для усіх країн пострадянського простору. Прикладом цього є протилежне відношення до інтеграції з Росією, України і Білорусі. Так, російський формат інтеграції у сучасному політичному статусі цих країн прийнятний (а можливо необхідний) для Білорусі, але не може бути прийнятий Україною. Відносини Білорусі та Росії є найбільш стабільними з усіх країн пострадянського простору. Це зокрема втілюється у створенні Союзної Держави, з поетапно організованим єдиним політичним, економічним, військовим, митним, валютним, юридичним, гуманітарним, культурним простором [11]. Хоча й тут виникають певні розбіжності.

Аналіз рівня інтегрованості пострадянського простору свідчить, що в нормативних документах він значно вище, ніж у дійсності. Так, аналізуючи «Аналитический доклад "Итоги деятельности СНГ за 20 лет и задачи на перспективу"» [12], можна відмітити, що слова з доповіді: «За два десятилетия в Содружестве пройден путь от единого народнохозяйственного комплекса к совокупности взаимосвязанных экономик независимых государств», насправді не відповідає дійсності. Доказом цього є той факт, що навіть у таких близьких між собою економіках Росії, Білорусі й України, не можуть знайти компромісу, який стане продовженням інтеграційного процесу між ними, розпочатого ще після розпаду СРСР. З економічного погляду, на території цих країн історично склалися господарські комплекси, які взаємодоповнюють один одного, тому інтеграційні процеси є найбільш сприятливі для них, які в подальшому приведуть до успішного шляху глобалізації цих держав до світової економіки. Хоча ці взаємовідносини на протязі останніх 22 років не такі вже й стабільні.

Низька ефективність поточного інтеграційного процесу пострадянського простору обумовлена такими причинами: 1) відсутність власних інтеграційних інтересів та результатів; 2) неузгодженість дій країн-учасниць та їхня безкомпромісність в прийнятті рішень; 3) відсутність чіткого плану реалізації інтеграційних процесів; 4) вплив на країни-учасниці інтеграційних процесів інших структур та утворень; 5) неможливість реалізації прийнятих інтеграційних рішень. Відсутність же скоординованої внутрішньої політики країн колишнього СРСР призвела до виникнення внутрішніх суперечок між ними, чому сприяє політика провідних світових сил. Відтак, функціонування економік цих країн поза інтеграцією не сприяє їх глобалізації у світову економіку.

Взаємозв'язок ефективності інтеграційних процесів та процесу глобалізації пострадянського простору у світову економіку підтверджує факт відсутності видимих результатів цих двох процесів сьогодні. Так, економіки більшості держав пострадянського простору, сьогодні не є конкурентоспроможними на світовому ринку. Лише завдяки істотному ресурсному потенціалу, який, втім, носить вичерпний характер, Російська Федерація сьогодні є більш-менш помітним суб'єктом на світовому ринку. Відносно конкурентоспроможності іншої її продукції, то вона значно поступається багатьом західним країнам.

Таким чином, відсутність результатів інтеграційних процесів на пострадянському просторі гальмує його глобалізацію у світовому господарстві. Процесу глобалізації сприяє, з одного боку, регіоналізація, яка дає міцний кумулятивний ефект формування світових гео економічних полюсів, а з іншого – інтеграція, що сприяє об'єднанню зусиль для досягнення поставлених цілей.

Глобалізація пострадянського простору почалася з розпадом СРСР у 1991 р., але її міжнародно-політичні і соціально-економічні наслідки призвели до зростання протиріч між ними. Національні економіки цих країн виявились не готовими через низьку конкурентоспроможність до боротьби за нові ринки. Тому інтеграція пострадянського простору стала головною складовою їх глобалізації. Однак низька ефективність поточного інтеграційного процесу пострадянського простору, в силу неузгодженості дій країн-учасниць, їх безкомпромісності в прийнятті рішень, а також ряду інших проблем на сьогодні теж не сприяє їх глобалізації.

1. Дергачев В.А. *Международные экономические отношения: Учебник.* – М., 2005.
2. Празаускас А. СНГ как постколониальное пространство // *Независимая газета* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ualbarta.ca/~khineiko>.
3. Егоров В.Г. *Постсоветское пространство как предмет научного осмысления* // Интернет-портал СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecis.info/news.php?id=74>.
4. *Интервью министра иностранных дел Великобритании в статье BBCRussian.com.* Лондон: *постсоветского пространства больше нет* // *BBCRussian.com*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/international>.
5. Гусев А.В. *Участие Беларуси в интеграционных процессах на постсоветском пространстве* // *Проблемы управления.* – 2010. – № 1.
6. Дмитрук А. *Докторина «Русского мира» и феномен «Советского народа»* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukrmonitor.ucoz.org>.
7. Небренчин С.М. *Интеграционное противоборство. Борьба за советское наследие обостряется* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.whoiswho.ru>.

8. *Восприятие интеграционных процессов на постсоветском пространстве экспертами и лидерами общественного мнения: Исследование* // *Некоммерческий Фонд «Наследие Евразии»* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kreml.org/other/90622116>.
9. *Исполнительный комитет СНГ. Устав Содружества Независимых Государств* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=180>.
10. *Результаты исследования «Восприятие интеграционных процессов на постсоветском пространстве»* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kreml.org/other>.
11. *Информационно-аналитический портал Союзного государства Договор о создании Союзного государства.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.souuz.by/ru/?guid=10447>.
12. *Аналитический доклад «Итоги деятельности СНГ за 20 лет и задачи на перспективу»* // *Исполнительный комитет СНГ* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cis.minsk.by/news.php?id=289>.

Demianchuk Y.A. Post-soviet space: through the integration to the globalization. In the article the attempt to examine the contradictions of the post-Soviet space, which on the one hand, are caused by the collapse of the Soviet Union and the post-Soviet space forming, on the other hand, support new integration processes in the area. The analysis of the nature of that integration processes emerged in the post-Soviet space is made. The author noted that the leaders of the integration can be regarded Russia, Kazakhstan, Belarus. The author made the conclusion that Ukraine, Russia and Belarus can and have to develop and cooperate mutually beneficial.

Key words: globalization, the integration process, the post-Soviet space

О. І. Кожухар

ІСЛАМ І ВЛАДА В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Розкриваються причини ісламського відродження і виникнення політичного ісламу в пострадянських країнах Центральної Азії, аналізуються основні напрями взаємовідносин ісламу і влади.

Ключові слова: іслам, політичний іслам, радикалізм, релігійний екстремізм, тероризм

З розпадом СРСР, на політичній карті світу з'явилися п'ятнадцять незалежних держав, зокрема такі республіки, як Казахстан, Киргизстан, Туркменістан та Узбекистан. Проголошення незалежності центральнопострадянськими країнами зумовило початок постсоціалістичної трансформації, розбудови нової політичної системи, створення ринкової економіки, формування національної ідеології й ідентичності. Процес становлення державності в країнах Центральної Азії за пострадянської доби відбувався за умов відродження ісламу як всеохоплюючої ідеології широких мас населення, що був спроможний заповнити ідеологічний вакуум. Сьогодні іслам у контексті загального ісламського відродження все активніше впливає на політичні процеси у світі, що наочно продемонстрували революційні події 2010–2011 рр. в арабських країнах Північної Африки, Близького Сходу і Перської затоки.

Вивчення проблем впливу ісламу на політичні та соціокультурні аспекти розвитку пострадянських країн є досить актуальним. Відродження ісламу спричинило неоднозначні наслідки в країнах Центральної Азії, а також у Криму і на півдні України, де відбуваються складні процеси, пов'язані з ісламським відродженням, що тільки посилює науковий інтерес до проблеми. Ісламське відродження в пострадянських країнах Центральної Азії стало зокрема предметом дослідження як українських (Д. Білозір, В. Гусаков, В. Климов, С. Кравченко та ін.), так і зарубіжних дослідників (Ш. Анікер, А. Балапанова, А. Асан, А. Белоглазов, Р. Бобохонов, Е. Каніметов, Е. Карагіяніс, А. Князев, Д. Малишева, В. Наумкін, Р. Хайдаров та ін.).